

De twee gezichten van het onderwijs

INAUGURELE REDE DOOR PROF. DR. M.H.J. WOLBERS

*in au
gurele
redo*

change perspective

Radboud Universiteit

INAUGURELE REDE

PROF. DR. M.H.J. WOLBERS

Het onderwijs kent twee gezichten. Opleiding is niet alleen een gelijkmaker voor achterstandsgroepen gebleken in de voorbije decennia, maar ze creëert ook nieuwe ongelijkheden op de arbeidsmarkt en andere levensdoelmeinen (cultuurdeelname, woonsituatie, gezondheid).

Er wordt ook wel gesteld dat opleiding dé sociale scheidslijn is geworden in de huidige samenleving. Maarten Wolbers laat zien hoe het onderwijsbeleid en de daaruit voortvloeiende institutionele vormgeving van het onderwijs een invloed hebben op deze twee gezichten van het onderwijs. De onderwijscontext bestaat daarbij uit drie verschillende aspecten (curriculum, organisatie en kwaliteit) die worden aangetroffen op drie verschillende niveaus: onderwijssysteem, onderwijssoort en onderwijsinstelling. Aan de hand van dit raamwerk geeft Wolbers een overzicht van afgesloten, lopende en geplande projecten met empirische voorbeelden die aantonen hoe het beleid de twee gezichten van het onderwijs karakteriseert.

Maarten H.J. Wolbers (Beverwijk, 1971) is hoofd van de sector Onderwijs van het Radboud ITS en hoogleraar Onderzoek van onderwijs. In 1998 promoveerde hij op een proefschrift over diploma-inflatie en verdringing op de Nederlandse arbeidsmarkt. Sindsdien houdt hij zich bezig met ongelijkheidsvraagstukken in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. Zijn bijzondere onderzoeksinteresse gaat uit naar de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt, en dan in het bijzonder de overgang van school naar werk, onderwijsongelijkheid, beroepsloopbanen en intergenerationale sociale mobiliteit.

Radboud Universiteit

DE TWEE GEZICHTEN VAN HET ONDERWIJS

Voor Mireille

De twee gezichten van het onderwijs

Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar Onderzoek van onderwijs aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Radboud Universiteit op vrijdag 12 december 2014

door prof. dr. M.H.J. Wolbers

Vormgeving en opmaak: *gloedcommunicatie*, Nijmegen
Fotografie omslag: Bert Beelen
Drukwerk: Van Eck & Oosterink

© Prof. dr. M.H.J. Wolbers, Nijmegen, 2014

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt middels druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de copyrighthouder.

ONDERWIJS ALS GELIJKMAKER ÉN SOCIALE SCHEIDSLIJN

Mijnheer de rector magnificus, geachte aanwezigen,

Vroeger bepaalde het milieu van herkomst, ofwel het gezin waarin kinderen opgroeiden, heel sterk welke opleiding die kinderen gingen volgen, in welk beroep ze terechtkwamen, met wie ze trouwden, op welke politieke partij ze stemden en op welke manier ze hun vrije tijd doorbrachten. Tegenwoordig is de rol van sociale herkomst een stuk kleiner. Sociale herkomst heeft als voorspeller van maatschappelijk succes flink aan belang ingeboet in de Nederlandse samenleving (Dronkers & Ultee, 1995a). Voor het volgen van een hoge opleiding gaat het nu in hoofdzaak om eigen inzet en talenten, bij succes op de arbeidsmarkt zijn diploma's en productieve vaardigheden doorslaggevend, bij de keuze voor een partner speelt liefde een steeds grotere rol, het aandeel zwevende kiezers wordt bij elke verkiezing groter en wat vrijetijdsgedrag betreft zijn we steeds meer culturele omnivoren geworden.

Als gevolg van technologische ontwikkelingen op de arbeidsmarkt (de meeste banen vereisen tegenwoordig allerlei soorten kennis en vaardigheden), veranderde waardepatronen (het is niet meer passend op basis van je afkomst te worden beoordeeld) en actief overheidsbeleid (gericht op gelijke kansen voor iedereen) hebben steeds meer mensen een steeds hogere opleiding kunnen behalen (dit proces wordt ook wel aangeduid als onderwijsexpansie); ook kinderen van ouders uit lagere sociale milieus. In de periode na de Tweede Wereldoorlog is opleiding als katalysator gaan fungeren voor maatschappelijke verheffing en sociale stijging van mensen uit lagere herkomstmilieus (Tolsma & Wolbers, 2010a). Onderwijs wordt in dit kader ook wel als de grote gelijkmaker aangeduid.

Ook andere vormen van onderwijsongelijkheid zijn in de afgelopen decennia afgenomen. Zo hebben meisjes hun opleidingsachterstand ten opzichte van jongens ingehaald. Ze hebben tegenwoordig zelfs een voorsprong in het onderwijs (Driessen & Van Langen, 2007). Verder doet de tweede en derde generatie allochtonen het stukken beter in het onderwijs en op de arbeidsmarkt dan de eerste, ook al blijft de achtergestelde positie ten opzichte van autochtonen groot (CBS, 2010a; SCP, 2014).

Toch zijn sociale scheidslijnen niet verdwenen uit de Nederlandse samenleving; ze zijn eerder verschoven. In 1995 al kwamen de sociologen Dronkers en Ultee aan het slot van het boek *Verschuivende ongelijkheid in Nederland* tot de volgende conclusie: 'De verschillende vormen van sociale ongelijkheid in de Nederlandse samenleving zijn in de twintigste eeuw sterk veranderd. De betekenis van opleiding voor verschillen in levensomstandigheden is sterk toegenomen in vergelijking met het begin van die eeuw. Het milieu van herkomst is niet meer zo invloedrijk voor de onderwijs- en beroepskansen als vroeger. Hieruit volgt dat het milieu van herkomst ook minder betekenis heeft gekregen voor de andere levensomstandigheden' (Dronkers & Ultee, 1995b: 325). Er heeft met andere woorden een proces van *ascription* naar *achievement* plaatsgevonden,

waarbij overerving van statusposities op basis van sociale herkomst is vervangen door eigen inzet en verdiensten in het onderwijs (Blau & Duncan, 1967; Treiman, 1970; De Graaf & Luijkx, 1992). De Nederlandse samenleving is al met al een stuk opener geworden.

Maar in hoeverre zet deze groeiende openheid zich voort? En waar liggen de grenzen van de opwaartse sociale mobiliteit, ofwel stijging op de maatschappelijke ladder? Keerzijde van de opgetreden onderwijsexpansie is dat – hoewel opleiding steeds belangrijker is geworden om een geschikte beroepspositie te verkrijgen – de opbrengsten van diploma's op de arbeidsmarkt zijn verminderd (ook wel diploma-inflatie genoemd). De opwaardering van het niveau van beschikbare beroepsposities – vooral als gevolg van de overgang van een industriële naar een postindustriële samenleving, waarbij de kennisintensieve dienstensector centraal staat en arbeidsintensief productiewerk steeds meer wordt uitgevoerd door machines of uitbesteed aan lagelonenlanden – heeft de onderwijsexpansie niet kunnen bijbenen. Hoger opgeleiden die geen toegang meer hebben tot de beste arbeidsmarktposities zijn hun heil gaan zoeken in banen onder hun niveau, met verdringing van lager opgeleiden als gevolg (Wolbers et al., 2001; zie ook Wolbers, 2011). Bovendien neemt de kans op sociale daling toe: het is mede als gevolg van diploma-inflatie voor kinderen van hogere sociale komaf niet vanzelfsprekend meer dat ze even hoog of zelfs hoger dan hun ouders uitkomen op de maatschappelijke ladder (Dronkers, 1994; Tolsma & Wolbers, 2010a, 2010b; Thijssen & Wolbers, 2014).

Ook op het terrein van maatschappelijke participatie (denk daarbij aan stemmen, vrijwilligerswerk, verenigingslidmaatschap, contact met familie en buurten), evenals op het domein van wonen en gezondheid is de afstand tussen hoger en lager opgeleiden groter geworden. In recent onderzoek (Tolsma & Wolbers, 2010a), uitgevoerd in opdracht van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO), en in het daaruit volgende advies van de raad zelf (RMO, 2011) wordt gesteld dat opleiding zich op verschillende levensdomeinen lijkt te ontwikkelen tot een nieuwe sociale scheidslijn in de Nederlandse samenleving.

Het onderwijs kent dus twee gezichten. Aan de ene kant is het in moderne samenlevingen een middel tot sociale stijging geweest in de afgelopen decennia voor met name slimme kinderen uit lagere sociale herkomstmilieus. Het blootleggen van 'verborgen talent', om met Van Heek (1968) te spreken, stond en staat daarbij centraal. Aan de andere kant is het onderwijs misschien juist wel de nieuwe sociale scheidslijn in de samenleving geworden. Ondanks, of misschien wel dankzij, de onderwijsexpansie (en de daarmee gepaard gaande diploma-inflatie) is het belang van het volgen van een hoge(re) opleiding voor het bereiken van een passend beroep of, algemener, maatschappelijk succes toegenomen, terwijl tegelijkertijd ook de kans op sociale daling stijgt. Opleiding is daarmee niet alleen een gelijkmaker voor achterstandsgroepen gebleken, maar ze creëert ook nieuwe ongelijkheden op de arbeidsmarkt en daarbuiten.

Hierbij dienen twee kanttekeningen te worden geplaatst. Allereerst is de invloed van sociale herkomst (maar ook die van sekse en etniciteit) op onderwijssucces niet volledig verdwenen waardoor opleiding (enigszins) een schakel blijft tussen (sociale)

herkomst en (maatschappelijke) bestemming, ofwel als doorgeefluik blijft fungeren van sociale ongelijkheid (tussen generaties). Het gaat hier dus om het indirecte effect van sociale herkomst op kansen op de arbeidsmarkt of in de samenleving als geheel. Individuen uit hogere herkomstmilieus behalen een hoger opleidingsniveau en om die reden komen zij op betere posities in de samenleving terecht.

Daarnaast zijn er nog directe effecten van sociale herkomst, sekse en etniciteit op de arbeidsmarkt, bijvoorbeeld als gevolg van (statistische) discriminatie. Recent wordt ook wel geopperd dat het relatieve belang van sociale herkomst (dus ten opzichte van opleiding) weer toeneemt als gevolg van een afnemend onderscheidingsvermogen van opleiding dat door de onderwijsexpansie is veroorzaakt. De rol van *soft skills*, zoals communicatieve vaardigheden, zou zijn toegenomen; vaardigheden waarover personen uit hogere herkomstmilieus meer zouden beschikken dan mensen uit lagere milieus (Goldthorpe, 2014). Het beeld is dus ietwat gecompliceerder dan het op het eerste gezicht lijkt.

DE ROL VAN DE ONDERWIJSCONTEXT BIJ DE TWEE GEZICHTEN VAN HET ONDERWIJS

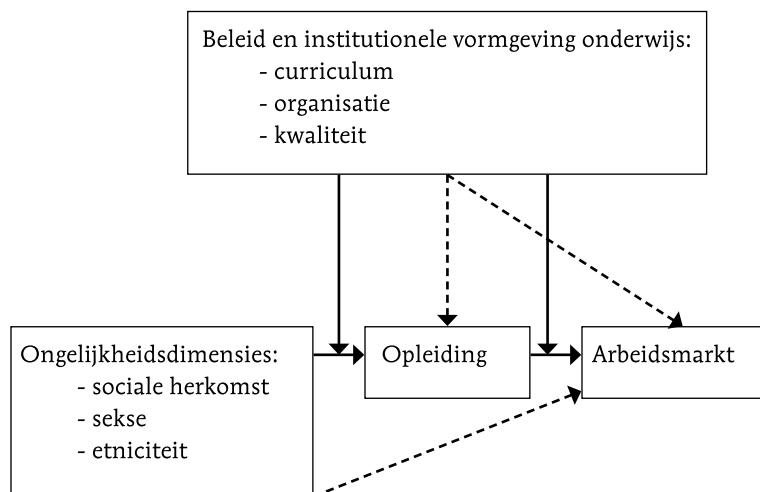
Om het nog ingewikkelder te maken wil ik aan dit plaatje de rol van de onderwijscontext toevoegen. In mijn leeropdracht wil ik me met name bezighouden met de modere-rende of interacterende invloed die het onderwijsbeleid en de daaruit voortvloeiende institutionele vormgeving van het onderwijs hebben op de twee zojuist geschetste gezichten van het onderwijs. Het gaat er dus om hoe het beleid deze twee gezichten karakteriseert. De onderwijscontext bestaat daarbij uit drie verschillende aspecten (curriculum, organisatie en kwaliteit), die terug te vinden zijn op drie verschillende niveaus (onderwijssysteem, onderwijssoort en onderwijsinstelling). Zaken die betrekking hebben op het curriculum zijn: is er in het onderwijs een focus op algemene dan wel specifieke (of beroepsgerichte) kennis en vaardigheden? Wat is de mate van *tracking* of stratificatie in het voortgezet onderwijs (met andere woorden, vindt er vroege selectie [naar type, bijvoorbeeld vwo tegenover vmbo] in het onderwijs plaats of niet)? De organisatie van het onderwijs verwijst met name naar de standaardisatie ervan. Hoe is regelgeving, financiering en examinering geregeld? Voor wat betreft examinering bijvoorbeeld, geldt de vraag of deze op nationaal niveau is georganiseerd – zoals in Nederland door middel van een Cito-toets aan het einde van het basisonderwijs en een centraal examen in het voortgezet onderwijs – of juist niet? De kwaliteit van het onderwijs ten slotte betreft onder andere de professionalisering van docenten. Oefent een leerkracht of docent een gereguleerd of beschermd beroep uit zoals dit bijvoorbeeld het geval is bij psychologen, accountants en werknemers in de zorg? Zijn er vaste opleidingseisen voor docenten en hoe zien die eruit (denk daarbij aan de recente discussie over academisch opgeleide docenten in het voortgezet onderwijs of die over klassen-assistenten in het basisonderwijs)? En hoe staat het met de uitgaven aan het onderwijs?

Wat is de leerling-leraarratio? Ook selectie aan de poort heeft met kwaliteit van het onderwijs te maken. Het gaat daarbij om het aannemen van leerlingen door een school of type voortgezet onderwijs op basis van Cito-toetsscores, maar ook om universiteiten die studenten selecteren op basis van behaalde eindexamencijfers in het voortgezet onderwijs.

Deze drie aspecten van de onderwijscontext komen op alle drie onderscheiden niveaus voor: onderwijssysteem, onderwijssoort en onderwijsinstelling. Bijvoorbeeld, als het gaat om het verschil tussen algemeen vormende en (beroeps)specifieke kennis en vaardigheden. Op het niveau van landen heeft dit betrekking op de mate van beroepsgerichtheid van het onderwijssysteem (met Duitsland als hét voorbeeld van een land met een duaal stelsel van werken en leren en Ierland waar nauwelijks beroepsonderwijs bestaat als tegenhanger). Op het niveau van de onderwijssoort kan worden gedacht aan het verschil tussen beroeps- of eindonderwijs (mbo) en algemeen voortgezet onderwijs (havo/vwo). Op instellingsniveau verwijst dit onderscheid bijvoorbeeld naar het verschil binnen roc's tussen bol- en bbl-opleidingen. Bij bol-opleidingen gaan leerlingen vier dagen per week naar school en is er een dag gereserveerd voor beroepspraktijkvorming via een stage. Bij bbl-opleidingen is dit precies andersom. Daar zijn leerlingen vier dagen per week op een leerwerkplek aanwezig en gaan ze een dag naar school voor de theorie.

Ook als het gaat om de kwaliteit van leerkrachten zijn er drie niveaus relevant. Zo gaat het op landniveau om de vraag of er nationale opleidingscriteria voor docenten bestaan en of er landelijk en institutioneel bepaalde loonafspraken zijn voor onderwijsgevend personeel. Op het niveau van de onderwijssoort gelden opleidingscriteria voor docenten eveneens: onbevoegde docenten komen bijvoorbeeld meer voor in het hbo en het mbo dan in het basisonderwijs. Op het niveau van de onderwijsinstellingen (of zelfs op klasniveau) kan het gaan over het aantal zij-instromers in de school of het opleidingsniveau van de docent voor de klas.

Het gaat er mij dus niet om algemene effecten van het beleid op kansen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt te bestuderen, maar meer specifiek om hoe het beleid ongelijkheden (naar sociale herkomst, sekse en etniciteit) in onderwijsdeelname beïnvloedt en de voorspellende rol van opleiding op de arbeidsmarkt bepaalt (zie Figuur 1). Met andere woorden het betreft, in statistische termen gesproken, het vaststellen van zogenoemde *cross-level* interacties. Als voorbeeld: het is niet zozeer de vraag of klassenverkleining in het basisonderwijs in algemene zin schoolprestaties verbetert, maar vooral of allochtone leerlingen daarvan specifiek profiteren en hun onderwijsachterstanden verminderen. Of: het gaat er niet om dat een land waarin het onderwijssysteem beroepsgericht is over het algemeen een lagere jeugdwerkloosheid kent, maar of in een dergelijke context met name schoolverlaters die een duale opleiding van werken en leren hebben gevolgd, vaker betaald werk hebben.

Figuur 1. Schematische weergave van de modererende invloed van de onderwijscontext op de twee gezichten van het onderwijs: gelijkmaker én sociale scheidslijn.

ONDERZOEKSPROGRAMMA:

AFGERONDE, LOPENDE EN GEPLANDE PROJECTEN

Voor veel aanwezigen is dit raamwerk natuurlijk niet nieuw. Het is veeleer het resultaat van mijn activiteiten van de voorbije twintig jaar die ik via mijn leeropdracht wil bestendigen en verder vorm wil geven in de toekomst. Maar voor degenen die wat verder van mijn werkzaamheden afstaan, vertel ik graag wat ik op dit onderzoeksterrein heb gedaan, welk onderzoek er momenteel loopt en wat ik in de nabije tijd van plan ben. Ik doe dit voor beide eerder geschetste gezichten van het onderwijs.

Onderwijs als gelijkmaker

Allereerst onderwijs als gelijkmaker. Ik geef een viertal voorbeelden van afgerond onderzoek waaruit blijkt hoe het onderwijsbeleid een modererende rol speelt bij kansongelijkheid in het onderwijs. Het eerste voorbeeld heeft betrekking op het promotieonderzoek van Nicole Tieben waarbij ik als copromotor was betrokken (Tieben, 2010). De centrale vraag van haar onderzoek luidde: heeft de Mammoetwet, ingevoerd in 1968, de schoolkeuze voor het voortgezet onderwijs meer meritocratisch gemaakt en heeft deze wet tot minder sociale selectiviteit geleid bij de doorstroommogelijkheden tussen verschillende onderwijssoorten in het voortgezet onderwijs? Ofwel, wordt bij de keuze voor een opleiding in het voortgezet onderwijs meer gelet op *merites* (verdiensten in het

Latijn), zoals leerprestaties in het basisonderwijs, dan op sociale herkomst? Haar antwoord was ontkenkend: de Mammoetwet heeft niet geleid tot onbelemmerde doorstroming in het voortgezet onderwijs. Er is hooguit sprake van een 'lifteffect': de hele samenleving kwam door de onderwijsexpansie een stapje hoger op de onderwijsladder te staan, maar de onderlinge verschillen tussen hoge en lage sociale herkomstgroepen zijn niet wezenlijk veranderd sinds de invoering van de Mammoetwet.

Als tweede voorbeeld verwijs ik graag naar het onderzoek dat ik, enkele jaren geleden, samen met Majka van Doorn en Ioana Pop in *European Societies* heb gepubliceerd (van Doorn et al., 2011). Het ging hier onder meer om de vraag in hoeverre verschillen tussen landen en tijdstippen in de samenhang tussen het opleidingsniveau van ouders en hun kinderen verklaard kunnen worden door kenmerken van het onderwijssysteem (zoals onderwijsuitgaven, leerling-leraarratio, regionaal onderwijsaanbod en leerplichtleeftijd). De resultaten lieten zien dat alleen voor wat betreft onderwijsuitgaven volgens verwachting een nivellerend, ofwel ongelijkheidsdempend effect optreedt. De intergenerationele overdracht van opleiding is geringer naarmate de overheidsuitgaven aan het onderwijs groter zijn. De andere onderzochte kenmerken waren niet significant of de resultaten wezen in de tegenovergestelde richting. Met andere woorden: de samenhang tussen het opleidingsniveau van ouders en hun kinderen is tamelijk robuust voor beleidsmaatregelen.

Een derde voorbeeld ontleen ik aan onderzoek dat ik samen met Rolf van der Velden heb verricht in het kader van de evaluatie van de Wet Educatie en Beroepsonderwijs (WEB) (Van der Velden & Wolbers, 2004). De centrale vraag was welk effect de invoering van de WEB had op de doorstroom van gediplomeerden van het mbo naar het hbo. Doel van de invoering van de WEB in 1996 was de introductie van een nieuwe kwalificatiestructuur met landelijke eindtermen om daarmee onder meer de doorstroom naar het hbo te verbeteren. Het resultaat was dat de invoering van de nieuwe kwalificatiestructuur in het mbo (aanvankelijk) juist leidde tot een daling in de doorstroom naar het hbo. Enkele grote opleidingen, die voorheen als mbo lang golden en rechtstreeks toegang gaven tot het hbo, werden gedevalueerd tot niveau 3 opleidingen (zoals mbo verzorging dat voorheen toegang gaf tot hbo verpleging). Deze niveau 3 opleidingen geven in de huidige kwalificatiestructuur geen toegang meer tot het hbo. Omdat vooral leerlingen van lagere sociale en/of allochtone komaf gebruikmaken van indirecte leerwegen via de beroepskolom leidde deze beleidsmaatregel aldus tot een vergroting van de kansenongelijkheid in het onderwijs voor deze groepen.

Een vierde voorbeeld tot slot, is afkomstig uit onderzoek van Tim Huijts en mij dat is verschenen in *Mens & Maatschappij* (Huijts & Wolbers, 2006). De vraag luidde: in hoeverre is de belangstelling voor techniek verminderd na invoering van studieprofielen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs en voor welke sociale groepen (bijvoorbeeld naar geslacht) is deze vermindering het sterkst? Voor wat betreft geslacht was het uitgangspunt de welbekende constatering dat meisjes minder vaak techniek kiezen

dan jongens. De algemene hypothese was dat door de invoering van studieprofielen – door de vroege en strikte keuze voor een vakkenpakket – de groepen die toch al het minst kiezen voor een technisch vakkenpakket (meisjes dus) er het sterkst van weerhouden worden in de nieuwe situatie een technisch vakkenpakket te kiezen. Waar zij vóór invoering van het studiehuis wellicht nog hadden gekozen voor de opname van enkele exacte vakken in het vakkenpakket, schrikt het volledig technisch georiënteerde karakter van het studieprofiel natuur en techniek hen af een technisch vakkenpakket te kiezen. Met andere woorden: het effect van sekse op vakkenpakketkeuze is met de herstructurering van de tweede fase alleen maar sterker geworden. We vonden deels bevestiging voor deze hypothese. Binnen het vwo was het effect van geslacht op de keuze voor exact groter geworden na invoering van de herstructurering van de tweede fase van het voortgezet onderwijs: meisjes kozen nog minder voor techniek dan voorheen.

Dan een voorbeeld van lopend onderzoek. Ik verwijs hier graag naar het promotieonderzoek van Margriet van Hek. Zij stelt de vraag in hoeverre sekseverschillen in onderwijssucces te verklaren zijn vanuit drie contexten: gezinnen, scholen en landen. Vooral de twee hoogste niveaus zijn interessant voor mijn leeropdracht: in hoeverre is de onderwijscontext (denk daarbij aan klassen, onderwijsinstellingen en onderwijssystemen) bepalend voor de grootte van het sekseverschil in onderwijssucces? Zo speelt binnen onderwijsinstellingen, of misschien beter onderwijssoorten, de inhoud van het curriculum een rol (denk aan de introductie van het studiehuis dat zelfstandig leren vereist en vooral meisjes aanspreekt), waardoor meisjes het tegenwoordig op verschillende punten beter doen in het onderwijs dan jongens. Binnen klassen is wellicht het geslacht van de docent relevant voor het duiden van sekseverschillen in onderwijssucces (het beroep van leerkracht is sterk vervrouwelijkt onder andere doordat het aanzien is verminderd). Omdat verondersteld wordt dat jongens een mannelijk rolmodel nodig hebben om te presteren, speelt het personeelsbeleid van scholen een belangrijke rol. Een hoger salaris en een beter ontwikkelingsperspectief zijn nodig om meer mannen te interesseren voor het vak van leraar.

Voor wat betreft mijn toekomstplannen op het terrein van onderwijsongelijkheid kan ik alvast een tip van de sluier oplichten. Een eerste plan betreft het voornemen samen met Maurice Gesthuizen landenvergelijkend onderzoek te gaan doen naar voortijdige schooluitval. De voorbereidingen daartoe zijn al gestart en wat eerste uitkomsten zijn eerder dit jaar gepresenteerd tijdens een congres van de *Research Committee 28 on Social Stratification and Mobility* van de *International Sociological Association (ISA RC 28)* in Boedapest. Leerlingen van lagere sociale komaf vallen vaker voortijdig uit dan degenen van hogere sociale komaf, maar dit verschilt van land tot land. Hoe komt dat? Mogelijkerwijs speelt de beroepsgerichtheid van het onderwijssysteem hier een rol: in landen met een uitgebreid stelsel van beroepsonderwijs fungeert dit als sociaal vangnet voor kinderen van lagere komaf die toch geen doorstroommogelijkheid hebben naar het hoger onderwijs. Hierdoor zijn de verschillen in vroegtijdige uitval naar sociale her-

komst kleiner in deze landen. Kinderen van lagere komaf hebben hier immers de gelegenheid – net als hun ouders – ‘een vak te leren’.

Een tweede onderzoeksplan heeft betrekking op recente onderwijshervormingen. Evenals bij de invoering van de WEB, zoals net is aangegeven, kan een (recente) toename in de kansengelijkheid in het onderwijs naar sociale herkomst worden verwacht bij andere, relatief recente onderwijshervormingen. Denk bijvoorbeeld aan de invoering van het vmbo. Met de komst van het vmbo in de jaren negentig van de vorige eeuw (waarbij het vbo en het mavo werden samengevoegd) hebben steeds meer ouders en hun kinderen deze onderwijssoort proberen te vermijden. Als gevolg daarvan is er al jarenlang een stijging van de deelname aan het havo of hoger, terwijl het aandeel leerlingen in het vmbo daalt (OCW, 2012). Tegelijkertijd gaan (de betere) vmbo-tl'ers (de vroegere mavisten) na hun examen steeds vaker door naar het havo dan het mbo, met name om daarna (sneller) het hbo te kunnen instromen (CBS, 2010b). Als gevolg van het imago-probleem van het (v)mbo kan de havoïsering van het onderwijs ertoe hebben geleid dat de kansengelijkheid in het voortgezet onderwijs is toegenomen, als blijkt dat met name kinderen uit hogere herkomstmilieus het beroepsonderwijs met succes hebben weten te vermijden.

Onderwijs als scheidslijn

En dan nu opleiding als sociale scheidslijn. Ik geef hier twee voorbeelden van afgerond onderzoek. Allereerst verwijs ik graag naar het onderzoek dat ik samen met Jochem Tolsma heb verricht naar recente ontwikkelingen in sociale stijging en daling in Nederland (Tolsma & Wolbers, 2010a, 2010b). Het beeld dat hierin wordt geschetst is dat opleiding op verschillende levensdomeinen (arbeidsmarkt, cultuurdeelname, woonsituatie en gezondheid) een belangrijke sociale scheidslijn is. Opleiding heeft bovendien vaak aan invloed gewonnen in de loop van de tijd. Zo zijn voor woningbezit en extreem overgewicht de verschillen tussen lager en hoger opgeleiden toegenomen. Voor wat betreft het bereiken van een hoge beroepspositie geldt daarentegen dat het effect van opleiding is gedaald. De opgetreden diploma-inflatie stellen we hiervoor verantwoordelijk. Dit betekent allermindst dat opleiding minder belangrijk is geworden. Integendeel zelfs, door de onderwijsexpansie en de bijbehorende diploma-inflatie is het steeds crucialer geworden over een hoge opleiding te beschikken om tegenwoordig een goede positie op de arbeidsmarkt te verwerven. Het gaat niet (meer) zozeer om iemands absolute opleidingsniveau, maar om de relatieve onderwijspositie van iemand in de wachtrij van banen. Opleiding is, met andere woorden, een positioneel goed (Ultee, 1978). Hoewel de onderwijsexpansie dus als verklaring wordt geopperd voor de geobserveerde ontwikkelingen in de opbrengsten van diploma's op de arbeidsmarkt, is dit onderzoek zeer beschrijvend van aard geweest en heeft er geen directe toetsing plaatsgevonden van de invloed van de onderwijscontext op de relatie tussen opleiding en beroepspositie.

Dit is wel het geval in mijn tweede voorbeeld van afgerond onderzoek. Het heeft betrekking op landenvergelijkende studies naar de overgang van school naar werk waar

de rol van het beroepsonderwijs bij de arbeidsmarktintegratie van jongeren centraal staat. Dit onderzoek heb ik vooral over het voetlicht gebracht tijdens de jaarlijkse workshops van het *European Research Network on Transitions in Youth* (TNY) waarvan ik sinds kort de voorzitter ben. Landen verschillen in de mate waarin er een institutionele koppeling bestaat tussen het onderwijssysteem en de arbeidsmarkt (Maurice et al., 1982; Allmendinger, 1989; Shavit & Müller, 1998). Sommige landen bieden voornamelijk algemeen vormende opleidingen aan. In dergelijke landen bestaat een zwakke binding tussen het onderwijs en de arbeidsmarkt en worden beroepsgerichte vaardigheden vooral opgedaan binnen het kader van een baan. In andere landen worden beroepsspecifieke vaardigheden al onderwezen in het systeem van initieel onderwijs. Hier bestaat een nauwe band tussen het onderwijs en de arbeidsmarkt. Verondersteld wordt dat in landen waar het onderwijssysteem beroepsgericht is, de integratie van schoolverlaters op de arbeidsmarkt voorspoediger verloopt dan in landen waar dit algemeen vormend is. Dit zou dan vooral het geval moeten zijn voor de deelnemers aan het beroepsonderwijs zelf. Beroepsgerichte opleidingen brengen individuen vaardigheden bij die hen specifiek voorbereiden op een beperkt aantal beroepen. Voor werkgevers is het aannemen van diplomabezitters van deze opleidingen zeer aantrekkelijk, omdat het curriculum hen al heeft voorzien van de vaardigheden die nodig zijn voor het adequaat uitvoeren van het werk. Hierdoor besparen werkgevers op trainingskosten. Daarvoor bestaat ook wel bewijs. In landen met een beroepsgericht onderwijssysteem, vooral daar waar het beroepsonderwijs is ingericht als een duaal stelsel van werken en leren, verloopt de integratie van jongeren op de arbeidsmarkt over het algemeen soepeler (denk daarbij bijvoorbeeld aan een lagere jeugdwerkloosheid) dan in landen waar het beroepsonderwijs een geringe rol speelt (Van der Velden & Wolbers, 2003). En dit geldt met name voor degenen die zelf beroepsonderwijs hebben gevolgd (Wolbers, 2007; De Lange et al., 2014). Gerelateerd hieraan is de bevinding dat jongeren zonder beroepsopleiding juist slechter af zijn in een dergelijke context, omdat de toegang tot banen in *occupational labour markets* veelal beperkt is tot degenen die over het juiste papiertje beschikken (De Grip & Wolbers, 2006).

Een eerste voorbeeld van een lopend project is het onderzoek dat ik samen met Jochem Tolsma en Marloes de Lange momenteel uitvoer voor Instituut GAK. Het gaat specifiek in op de vraag in hoeverre opleiding een sociale scheidslijn is in de Nederlandse samenleving waarbij expliciete aandacht is voor de rol van het onderwijs als institutionele context. Relevante onderzoeksvragen zijn hier: wat zijn de verwachte gevolgen (van opleiding als sociale scheidslijn) voor de maatschappelijke verhoudingen in het algemeen en (de toegang tot) de arbeidsmarkt in het bijzonder, nu en in de toekomst? Waaruit bestaat de rol van het onderwijssysteem bij deze ontwikkeling? En op welke wijze en met welke instrumenten kunnen de nadelige effecten van opleiding als sociale scheidslijn worden bestreden dan wel worden voorkomen? We hopen volgend jaar de resultaten van dit onderzoek in de vorm van een Nederlandstalig boek te publiceren.

Een ander voorbeeld van lopend onderzoek is het internationale project *Level and inequality in educational returns in Europe* (EDUREU) dat onder leiding staat van Fabrizio Bernardi en waar ik met Jochem Tolsma het Nederlandse deel voor rekening neem (Tolsma & Wolbers, 2014). Het project richt zich op de rol van het onderwijssysteem (en dan met name de signaleringsfunctie van het onderwijs) bij het verklaren van landenverschillen in de opbrengsten van diploma's op de arbeidsmarkt. Onder signaleringsfunctie verstaan we de signalen die diploma's aan werkgevers afgeven over de aanwezige kennis en vaardigheden van potentiële werknemers. De algemene hypothese luidt dat hoe sterker de signaleringsfunctie van het onderwijs in een land is, des te groter de waarde van diploma's op de arbeidsmarkt. Stratificatie (vroege selectie tijdens de onderwijsloopbaan en allocatie in *tracks*) en differentiatie (ofwel de beroepsgerichtheid van het onderwijssysteem) verhogen de signaleringsfunctie van het onderwijs, terwijl standaardisatie (denk aan nationale standaarden ten aanzien van bijvoorbeeld examinering) en de onderwijsexpansie de signaleringsfunctie verlagen. Vooralsnog is gebleken dat vooral de stratificatie van het onderwijssysteem van belang is. In landen waar jongeren vroeg in *tracks* worden voorgesorteerd in het (voortgezet) onderwijs, is het effect van opleiding op beroepspositie groter.

Voor wat betreft toekomstig onderzoek naar de arbeidsmarktintegratie van jongeren noem ik hier twee concrete plannen. In de eerste plaats betreft dit het verrichten van een veldexperiment met vacatures. Onderzoek naar de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt voor schoolverlaters wordt veelal bestudeerd vanuit een aanbodperspectief. Aan de hand van ondervraging van schoolverlaters wordt onderzocht hoe het hen vergaat bij het betreden van de arbeidsmarkt en welke rol, bijvoorbeeld beroepsspecifieke kennis en vaardigheden hierbij spelen. De vraagkant van de arbeidsmarkt komt daarbij nauwelijks in het vizier (Gangl et al., 2003). In veel studies wordt weliswaar rekening gehouden met bedrijfs- en sectorkenmerken bij het bestuderen van de arbeidsmarktpositie van schoolverlaters, maar de actieve rol van werkgevers in de selectie en allocatie van individuen blijft buiten beschouwing. Wel zijn er enkele voorbeelden van studies waar gekoppelde werkgever-werknemerdata worden geanalyseerd (Abowd & Kramarz, 1999), maar dergelijke gegevens zijn zeer sporadisch verzameld. Een alternatief om het selectiegedrag van werkgevers in beeld te brengen is via een situatieschets. Met name vignettestudies worden daarvoor gebruikt (De Wolf & Van der Velden, 2001; Di Stasio, 2014). In een vignettestudie wordt een sollicitatieprocedure gesimuleerd waarbij werkgevers een serie vignetten met profielen van hypothetische sollicitanten evalueren. Nadeel hiervan is dat geen werkelijke vacatures worden geanalyseerd en dus de feitelijke arbeidsmarktcontext niet wordt meegenomen. Bovendien gaat het alleen om de intentie een fictieve kandidaat te selecteren voor een vacante positie en niet om een feitelijke keuze. Deze nadelen kunnen worden ondervangen door een veldexperiment uit te voeren op bestaande vacatures (cv-screening). Dergelijke experimenten worden bijvoorbeeld gebruikt om discriminatie op de arbeids-

markt te onderzoeken (Bertrand & Mullainathan, 2004). Aan de hand van zo'n veldexperiment wil ik graag vaststellen in hoeverre de beroepsgerichtheid van opleidingen een rol speelt bij het selectie- en aannamebeleid van werkgevers bij vacatures. Het gaat daarbij om vacatures voor schoolverlaters van het middelbaar beroepsonderwijs waarvoor geen expliciete werkervaring is vereist. De beroepsgerichtheid wordt beperkt opgevat. Het gaat om het onderscheid naar gevolgde leerweg: bol- tegenover bbl-opleiding. Hoewel het beroepsdomein voor een bepaalde kwalificatie, maar uiteenlopende leerweg, hetzelfde is, kan worden verondersteld dat de bbl-opleiding (door de grotere nadruk op beroepspraktijkvorming) beroepsgerichter is dan de bol-variant (De Vries & Wolbers, 2002). Door twee *gematched* sollicitatiebrieven (met gelijk[waardig] cv; enkel verschillend naar gevolgde leerweg) te sturen aan bedrijven/organisaties die werkelijk bestaande vacatures hebben openstaan (via vacaturedatabanken als werk.nl van uww) kan worden bestudeerd wat het causale effect is van de gevolgde leerweg op de uitnodigingskansen door werkgevers. Een effect wordt aangetoond wanneer de respons (dat wil zeggen, de uitnodigingskansen voor een sollicitatiegesprek) verschillend is naar gevolgde leerweg.

In de tweede plaats wil ik graag een meta-analyse uitvoeren, waarin de resultaten van eerdere studies gezamenlijk worden geanalyseerd om een secuurder uitkomst te verkrijgen. Dit om de effectiviteit van beroepspraktijkvorming en scholingsprogramma's voor de arbeidsmarktkansen van laagopgeleide jongeren vast te stellen. Op Europees niveau is er inmiddels aardig wat onderzoek gedaan naar de effectiviteit van scholingsprogramma's (Kluve, 2010). Ook specifiek gericht op doelgroepen zoals vrouwen en oudere werklozen. Voor laagopgeleide jongeren bestaat weliswaar een aanzienlijk aantal programma's gericht op het verkleinen van hun afstand tot de arbeidsmarkt, zeker gezien de hoge jeugdwerkloosheid op dit moment, maar er is geen omvattende studie voorhanden waarin de effectiviteit van deze maatregelen is onderzocht. Het ligt voor de hand dat verschillen in effectiviteit van beroepspraktijkvorming en scholingsprogramma's voor jongeren afhankelijk zijn van de institutionele context, bijvoorbeeld met betrekking tot het onderwijssysteem.

DANKWOORD

Tot slot een aantal woorden van dank. Hooggeleerde decaan. Ik dank u voor het in mij gestelde vertrouwen deze bijzondere leerstoel te mogen bekleden. Daarnaast wil ik graag mijn waardering uitspreken voor Gerbert Kraaykamp en Peer Scheepers van de sectie Sociologie en Jeroen Winkels van het Radboud ITS voor hun bereidheid en inspanningen mijn leeropdracht te realiseren en deze te koppelen aan de leerstoel Empirische sociologie. Beste Gerbert, ik hoop van harte dat we de komende jaren vol enthousiasme kunnen blijven samenwerken bij het begeleiden van promovendi en het doen van interessant en belanghebbend onderzoek.

Beste Wout, Harry, Paul en Rolf. Ik beschouw jullie als mijn leermeesters. Wout, ruim 24 jaar geleden alweer ging ik in Nijmegen sociologie studeren. Jouw hoorcolleges in het eerste jaar hebben mij al snel doen inzien dat sociologie een boeiend vakgebied is waaraan ik sindsdien ook het een en ander heb mogen bijdragen. Niet alleen jouw interesse in onderzoek naar sociale stratificatie en mobiliteit hebben mij van begin af aan geboeid, maar ook jouw gehechtheid aan heldere vragen en proposities in plaats van vage concepten en definities hebben mij geleerd het kaf van het koren in de sociologie te scheiden. Ik ben blij dat ik zelfs na jouw emeritaat nog met je mag samenwerken aan onderzoek. Harry, door mijn studentassistentenschappen bij jou ben ik het belang van goede, maar vooral veel data bij het doen van sociologisch onderzoek gaan inzien. Je hebt gelijk gekregen toen je bij mijn afscheid in Amsterdam zei dat mijn hoofddocentschap in Nijmegen niet mijn laatste academische carrièrestap zou zijn. Paul, jij houdt voor mij het midden tussen Wout en Harry. Ik heb veel van jou geleerd tijdens de beginjaren van mijn academische loopbaan. En ik ben er nog steeds trots op dat ik jouw eerste afstudeerstudent en promovendus ben geweest in Nijmegen. Daarna hebben we niet erg intensief samengewerkt, maar we zijn elkaar nooit uit het oog verloren. Het doet me dan ook deugd dat we onlangs weer samen zijn begonnen aan een artikel dat in het verlengde van mijn proefschrift ligt. Rolf, jij hebt me laten zien dat wetenschappelijk en beleidsgericht onderzoek heel goed samengaan, zeker op de terreinen waar we beiden actief zijn: onderwijs- en arbeidsmarktvragestukken. De wijze waarop jij daar gestalte aan geeft bij het ROA beschouw ik als leidraad en voorbeeld voor hoe ik dit bij het Radboud ITS graag wil realiseren in de komende jaren.

Beste Andries, Geert, Ioana, Jaap, Jan, Jasper, Jochem, Johan, Lex, Majka, Manfred, Maurice, Robert, Ruud, Tanja, Tim en Walter. In de voorbije jaren hebben we in meer of mindere mate samengewerkt aan mooie publicaties. Ze hebben er onder meer toe geleid dat ik hier vandaag sta. Ik vind het dan ook fijn te constateren dat een aantal van jullie naar mijn oratie is komen luisteren.

Beste promovendi en promoti: Charlotte, Margriet, Mark, Marloes en Nicole. Met ieder van jullie heb ik de afgelopen jaren intensief samengewerkt. Dat heb ik altijd erg plezierig gevonden. Ik ben verheugd dat jullie allemaal jullie eigen weg in de wetenschappelijke wereld hebben gevonden (of bezig zijn deze te vinden).

Beste collega's bij het Radboud ITS en de sectie Sociologie. Het maakt me blij jullie iedere werkdag aan te treffen en ik zie er erg naar uit onze samenwerking te continueren.

Lieve papa en mama. Ik dank jullie voor alles wat jullie me in mijn leven hebben gegeven én meegegeven. Ik hoop jullie nog vaak te mogen bezoeken op het Twentse of Portugese platteland.

Lieve Saskia, Jelle en Julia. Dank dat jullie in mijn leven zijn gekomen. Het is niet altijd gemakkelijk een samengesteld gezin te zijn, maar zolang liefde de basis blijft, kunnen we de hele wereld aan.

Lieve Myrthe en Anne. Ik weet dat jullie het raar vinden dat ik deze toga nu draag. Maar als klein kind verkleedden jullie je altijd graag als prinses. Vandaag mag ik me verkleden als degene die ik altijd wilde zijn: hoogleraar. In jullie jonge leven hebben jullie helaas al veel moeten meemaken, maar jullie zijn gelukkig altijd mijn mooie prinsessen gebleven!

Allerliefste Mireille. Het is alweer vijf jaar geleden dat ik je heb moeten loslaten. Ik was nog maar net in Nijmegen als hoofddocent begonnen toen het noodlot toesloeg en jij ongeneeslijk ziek werd. Je hebt me van begin af aan aangemoedigd de wetenschap in te gaan. Jij was ook degene die in 1994 tegen me zei snel af te gaan studeren en aan een promotieplek te beginnen. Gelukkig heb je een heel stuk van mijn wetenschappelijke weg en leven met trots van dichtbij mogen meemaken. Ook vandaag zal je me vast nog wel van afstand ergens gadeslaan. In ieder geval draag ik deze rede graag aan jou op!

Ik heb gezegd.

LITERATUUR

- Abowd, J.M., & Kramarz, F. (1999). The analysis of labor markets using matched employer-employee data. In: O. Ashenfelter & D. Card (red.), *Handbook of Labor Economics* (vol. 3b) (pp. 2629-2710). Amsterdam: Elsevier.
- Allmendinger, J. (1989). Educational systems and labour market outcomes. *European Sociological Review*, 5, 231-50.
- Bertrand, M., & Mullainathan, S. (2004). Are Emily and Greg more employable than Lakisha and Jamal? A field experiment on labor market discrimination. *American Economic Review*, 94, 991-1013.
- Blau, P., & Duncan, O. (1967). *The American occupational structure*. New York: Wiley.
- CBS (2010a). *Jaarrapport Integratie 2010*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2010b). *De Nederlandse samenleving 2010*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Di Stasio, V. (2014). *Why education matters to employers. A vignette study in Italy, England and the Netherlands*. Amsterdam: dissertatie Universiteit van Amsterdam.
- Doorn, M. van, Pop, I., & Wolbers, M.H.J. (2011). Intergenerational transmission of education across European countries and cohorts. *European Societies*, 13, 93-117.
- Driessen, G., & Langen, A. van (2007). Sekseverschillen in het onderwijs. 'The boys' problem' in internationaal perspectief. *Mens & Maatschappij*, 82, 109-132.
- Dronkers, J. (1994). Onderwijs als voorportaal van sociale daling. *De Helling*, 7, 26-30.
- Dronkers, J. & Ultee, W.C. (red.) (1995a). *Verschuivende ongelijkheid in Nederland: Sociale gelaagdheid en mobiliteit*. Assen: Van Gorcum.
- Dronkers, J., & Ultee, W.C. (1995b). Herkomst en bestemming, vrijheden en de politiek; een terugblik. In: J. Dronkers & W.C. Ultee (red.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland: Sociale gelaagdheid en mobiliteit* (pp. 303-25). Assen: Van Gorcum.
- Gangl, M., Müller, W., & Raffé, D. (2003). Conclusions: Explaining cross-national differences in school-to-work transitions. In: W. Müller & M. Gangl (red.) (2003). *Transitions from education to work in Europe. The integration of youth into EU labour markets* (pp. 277-305). Oxford: Oxford University Press.
- Goldthorpe, J.H. (2014). The role of education in intergenerational social mobility: Problems from empirical research in sociology and some theoretical pointers from economics. *Rationality and Society*, 26, 265-289.
- Graaf, P.M. de, & Luijkx, R. (1992). Van 'ascription' naar 'achievement'? Trends in statusverwerving in Nederland tussen 1930 en 1980. *Mens & Maatschappij*, 70, 412-433.
- Grip, A. de, & Wolbers, M.H.J. (2006). Cross-national differences in job quality among low-skilled young workers in Europe. *International Journal of Manpower*, 27, 420-433.
- Heek, F. van et al. (1968). *Het verborgen talent*. Meppel: Boom.
- Huijts, T.H.M., & Wolbers, M.H.J. (2006). De belangstelling voor techniek na de invoering van studieprofielen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs. *Mens & Maatschappij*, 81, 24-50.
- Kluge, J. (2010). The effectiveness of European active labor market programs. *Labour Economics*, 17, 904-918.
- Lange, M. de, Gesthuizen, M., & Wolbers, M.H.J. (2014). Youth labour market integration across Europe. The impact of structural, cyclical and institutional characteristics. *European Societies*, 16, 194-212.
- Maurice, M., Sellier, F., & Silvestre, J.-J. (1982). *Politique d'éducation et d'organisation industrielle en France et en Allemagne: essai d'analyse société*. Paris: Presses Universitaires de France.

- OCW (2012). *Kerncijfers 2007-2011. Onderwijs, Cultuur en Wetenschap*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- RMO (2011). *Nieuwe ronde, nieuwe kansen. Sociale stijging en daling in perspectief*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- SCP (2014). *Jaarrapport integratie 2103. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Shavit, Y., & Müller, W. (red.) (1998). *From school to work. A comparative study of educational qualifications and occupational destinations*. Oxford: Clarendon Press.
- Thijssen, L., & Wolbers, M.H.J. (2014). Intergenerationele daling in Nederland. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 30, in druk.
- Tieben, N. (2010). *Transitions, tracks and transformations. Social inequality in transitions into, through and out of secondary education in the Netherlands for cohorts born between 1914 and 1985*. Nijmegen: dissertatie Radboud Universiteit.
- Tolsma, J., & Wolbers, M.H.J. (2010a). *Naar een open samenleving? Recente ontwikkelingen in sociale stijging en daling in Nederland*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Tolsma, J., & Wolbers, M.H.J. (2010b). Onderwijs als nieuwe sociale scheidslijn? De gevolgen van onderwijsexpansie voor sociale mobiliteit, de waarde van diploma's en het relatieve belang van opleiding in Nederland. *Tijdschrift voor Sociologie*, 31, 239-259.
- Tolsma, J., & Wolbers, M.H.J. (2014). Social origin and occupational success at labour market entry in the Netherlands, 1931-80. *Acta Sociologica*, 57, 253-269.
- Treiman, D.J. (1970). Industrialization and social stratification. In: E. Laumann (red.), *Social stratification, research and theory for the 1970s* (pp. 207-234). Indianapolis: Bobbs-Merill.
- Ultee, W.C. (1978). Is onderwijs een positioneel goed? Een empirische beproeving van alternatieve hypothesen over de samenhang tussen onderwijs en beroepshoogte. In: J. Peschar & W.C. Ultee (red.), *Sociale stratificatie* (pp. 83-102). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Velden, R.K.W. van der, & Wolbers, M.H.J. (2003). The integration of young people into the labour market: the role of training systems and labour market regulation. In: W. Müller & M. Gangl (red.), *Transitions from education to work in Europe. The integration of youth into EU labour markets* (pp.186-211). Oxford: Oxford University Press.
- Velden, R.K.W. van der, & Wolbers, M.H.J. (2004). The returns to vocational education in the Netherlands. In: W. Nijhof & W. van Esch (red.), *Unravelling policy, power, process and performance* (pp. 177-197). Den Bosch: CINOP.
- Vries, M.R. de, & Wolbers, M.H.J. (2002). Leerweg en arbeidsmarktintrede. In: W. Houtkoop & F. van Wieringen (red.), *De omgeving van het beroepsonderwijs. Jaarboek 2001/2002 van het Max Gootse Kenniscentrum BVE* (pp. 101-115). Den Haag: Elsevier overheid.
- Wolbers, M.H.J. (2007). Patterns of labour market entry: A comparative perspective on school-to-work transitions in eleven European countries. *Acta Sociologica*, 50, 189-210.
- Wolbers, M.H.J. (2011). Dynamiek in overscholing en verdringing op de arbeidsmarkt. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 27, 398-413.

- Wolbers, M.H.J., Graaf, P.M. de, & Ultee, W.C. (2001). Trends in the occupational returns to educational credentials in the Dutch labor market: Changes in structures and in the association? *Acta Sociologica*, 44, 5-19.
- Wolf, I. de, & Velden, R.K.W. van der (2001). Selection processes for three types of academic jobs. An experiment among Dutch employers of social science graduates. *European Sociological Review*, 17, 317-330.